

## Nové pohľady na rodovú politiku pamäti: epistemické zápasy, rámce a priestory spomínania v stredovýchodnej Európe

**Zuzana Maďarová<sup>® a</sup>, Agáta Šústová Drelová<sup>® b</sup>**

a) Fakulta sociálnych a ekonomických vied, Univerzita Komenského v Bratislave

b) Historický ústav Slovenskej akadémie vied a Univerzita Loránda Eötvösa

Maďarová, Zuzana, Šústová Drelová Agáta. 2026. Revisiting the Gender Politics of Memory: Epistemic Struggles, Architectures, and Ecologies of Remembering in East Central Europe / Nové pohľady na rodovú politiku pamäti: epistemické zápasy, rámce a priestory spomínania v stredovýchodnej Európe. *Gender a výzkum / Gender and Research* 27 (1): 3–24, <https://doi.org/10.13060/gav.2026.011>.

V roku 2025 venovalo české Národní muzeum samostatnú výstavu životu a odkazu učiteľky, političky, priekopníčky v zápase za práva žien a protifašistickej bojovníčky Františky Plamínkovej (1875 – 1942). Až do tejto výstavy bola prítomnosť (alebo skôr absencia) jej príbehu vo verejnom priestore symptomatická pre prístup kolektívnej pamäti k významným historickým aktérkam. Hoci ju feministické aktivistky príležitostne pripomínali, Plamínková zostávala pre oficiálne pamäťové inštitúcie z veľkej časti neviditeľná. Výstava, ktorú podnietil aj lokalizovaný „obrat k histórii žien“ (*herstory turn*) v súčasnom vytváraní pamäti (Pető 2021), predstavovala míľnik: múzeum siahlo mimo tradičného súboru alegorických múz a ženských symbolov a Plamínková sa stala prvou historickou aktérkou, ktorej portrét vystavili na fasáde múzea. Keď však návštevníčky a návštevníci prechádzajú výstavou a oboznamujú sa so svedectvami jej žiačok, s fyzickými priestormi, kde pôsobilo hnutie za práva žien, a s Plamínkovej spolupracovníčkami doma i v zahraničí, ukazuje sa, že naratívna štruktúra výstavy balansuje na tenkej hrane. Na hrane medzi inštitucionálnou a kultúrnou požiadavkou na príbeh o „veľkej osobnosti“ s nuansovanejším zobrazením kolektívnej práce a identity.

Výstava nezobrazuje Plamínkovú ako izolovanú historickú hrdinku či statický vzor pre súčasné politické zápasy za práva žien, jej život zasadzuje do kontextu širšieho spoločenského hnutia. Ako sa uvádza v jednom z textov výstavy: „Františka Plamínková

ve svém úsilí nebyla sama! Velmi dobře si uvědomovala význam kolektivní organizované práce, vytváření sítí a ženské solidarity. Byla vedoucí postavou a součástí hnutí.“ Týmto přístupom kurátorka a historička Jitka Gelnarová spochybňuje paradigmu osamelého, takmer individualistického historického protagonistu – rámec, v ktorom sa často prezentujú nielen historickí aktéri, ale aj aktérky. Výstava navyše pozýva verejnosť, najmä pedagogičky a študentov, aby prehodnotili prevládajúci naratív, ktorý sa reprodukuje v historických zdrojoch aj v kurikulumoch: mýtus, že v Československu v roku 1918 ženy „dostali“ volebné právo a nemuseli sa oň aktívne zasadzovať.

Výstava je silným mnemotechnickým priestorom, v ktorom sa príbeh konkrétnej historickej postavy stáva médiom na prerozprávanie dejín tak ženského hnutia, ako aj jedného obdobia Československa. V tomto zmysle nadväzuje na teoretické rámce, ktoré Linda Zerilli (2008) načrtla v kontexte politických vied a Joan Wallach Scott (1986) v kontexte historiografie. Okrem toho, že výstava zviditeľňuje skúsenosti žien tam, kde boli systematicky vytesňované, a aktívne naruša dominantné kolektívne spomienky na historické udalosti, zároveň spochybňuje tradičné normy viditeľnosti a signifikantnosti, pričom odhaľuje samotné mechanizmy a procesy, prostredníctvom ktorých sa konštruuje rodovo podmienená kolektívna pamäť.

Toto tematické číslo je inšpirované podobným prístupom – ukladá na seba rôzne vrstvy, ktoré môžu spolu slúžiť ako intelektuálna, afektívna a geopolitická mapa feministických štúdií pamäti v stredovýchodnej Európe. Pozývame vás, aby ste sa na prechádzke týmto číslom zoznámili s rôznorodými prístupmi k mnemonickým praktikám – od zviditeľňovania zabudnutých spomienok žien až po štrukturálnu kritiku historických udalostí, inštitúcií a metodológií. Stretnete sa so snahou obohatiť a rozrôzniť históriu disidentského hnutia v Československu upriamením pozornosti na špecifiká pôsobenia žien v disente. Potom cesta povedie k analýze štrukturálnych mechanizmov, ktorými štát utvára kolektívnu pamäť a pritom vytesňuje podiel žien na budovaní národa v Kosove. Ďalej sa dostávate ku kvíri perspektíve, ktorá v prvom prípade spochybňuje homofóbny, nacionalistický projekt v súčasnom Maďarsku cez aktívny prístup k etnografickým archívom a v druhom prípade prehodnocuje koniec 80. rokov v Poľsku prostredníctvom divadelného predstavenia. Toto skúmanie zámerne stiera hranicu medzi textovou analýzou a fyzickým priestorom. Okrem návštev tradičných archívov, táňcházov (tanečných domov) a divadla vás pozývame na sériu prehliadok priamo v teréne. Jednou zo zastávok je kritické čítanie pamätníka sovietsko-bulharského priateľstva vo Varne, kde rodovo kritický pohľad osvetľuje mocenské vzťahy a afektívnu ekonomiku socialistickej architektúry. Prechádzka pokračuje ulicami Budapešti a podnecuje k premýšľaniu nad emancipačným potenciálom projektov mestskej pamäti, ktorých hlavným cieľom je zviditeľnenie žien.

Do týchto fyzických priestorov je včlenený potenciálne demokratizujúci, no zároveň veľmi nestabilný ekosystém – digitálna sféra, ktorá zároveň presahuje ich hrani-

ce. Tu sa stretnete s digitálnymi archívmi, ktoré dokumentujú skúsenosti ukrajinských bojovníčok v prebiehajúcej vojne, a tým formujú súčasné, ale aj budúce spomienky na účasť žien na obrane a budovaní národa. Prechádzka tematickým číslom vrcholí skúmaním digitálnych spomienok zdieľaných na sociálnych sieťach, ktoré prerozprávajú obdobie štátneho socializmu v Rumunsku po prijatí dekrétu kriminalizujúceho interrupcie; približujú historickú traumu, ktorá obzvlášť rezonuje v kontexte súčasných neliberálnych snáh o obmedzenie sexuálnej a reprodukčnej spravodlivosti.

Všetky príspevky – päť recenzovaných článkov, tri eseje a dve knižné recenzie – sa vymaňujú z rámca, ktorý presadzuje zjednodušujúcu politiku zviditeľňovania. Hoci ich spája úsilie odhaľovať skúsenosti marginalizovaných alebo zabudnutých aktérok, zároveň dokazujú, že samotná viditeľnosť nestačí na narušanie a prehodnocovanie určovania historického významu v zaužívaných rodovo zaťažených štruktúrach. Pamäť sa tu ukazuje ako dynamický priestor vyjednávania, v ktorom sa neustále formuje a prehodnocuje uznanie, autorita a politická príslušnosť.

## **Pamäťové štúdiá z novej perspektívy**

Presun ťažiska pozornosti od redistribúcie uznania a zviditeľňovania k odhaľovaniu procesov a logiky vytvárania pamäti, kde je rod chápaný ako kľúčový štruktúrujúci princíp, je jedným z hlavných vývojových trendov, ktoré sa v uplynulých rokoch objavili v oblasti pamäťových štúdií (pozri napr. Pető & Phoenix 2019; Dragojlovic, Quinan 2023; Gray et al. 2026). Ďalší súvisiaci trend presunul pozornosť od toho, na čo sa spomína, k samotnej forme spomínania: štúdie čoraz častejšie analyzujú, ako infraštruktúra – v podobe priestoru, zvuku, naratívneho sledu, emocionálnej identifikácie a afektívnych registrov – vytvára rodovo príznačné subjekty v rámci štátnych, sociálnych či sexuálne vymedzených hraníc (Li 2023; O'Mahony 2024). S cieľom pochopiť, spochybniť a prekonať tieto hranice zasahujú kvír a trans prístupy v pamäťových štúdiách do práce usilujúcej sa nanovo distribuovať uznanie a zviditeľňovať zabudnuté, pričom ponúkajú viacero podnetov na prehodnocovanie a preformulovanie archívov, temporalít aj vzájomných vzťahov (Çalışkan 2019, 2023; Dragojlovic, Quinan 2023).

Významná časť vedeckej literatúry chápe prácu s pamäťou ako kľúčovú súčasť mediácií sa politických projektov, najmä krajnej pravice a neliberalizmu (Pető 2021; Pető, Klacsmann 2025; Rosenfeld 2021). Rodová problematika sa tu stáva cieľom inštitucionálnych útokov, ako aj kľúčovou zložkou širšej rekonštrukcie politického a spoločenského poriadku (Pető 2021). Hoci prácu s pamäťou v tomto kontexte uskutočňujú predovšetkým neliberálni aktéri ako súčasť svojej stratégie a každodennej praxe, rodovo podmienená práca s pamäťou sa spája aj s politickými kontraverejnosťami a restoratívnou spravodlivosťou (Pető, Phoenix 2019). Teoretické uchopenie budova-

nia pamäti ako práce – hoci nejde o nový prístup – poskytuje tejto oblasti výskumu jazyk na uvažovanie o tom, ako sa práca prežívších, aktivistická kurátorská činnosť, opatrovateľská práca či stelesnené svedectvá premieňajú na trvalú mnemotechnickú hodnotu a následne sa inštitucionalizujú ako mnemotechnický kapitál (Allen 2016; Reading 2010, 2016, 2019, 2021). Ako tvrdí Anna Reading (2019: 2): „Či už ide o presadzovanie práva ponechať si vlastné meno, vytvorenie pripomienky ženského volebného práva, zmenu zoznamu vedeckých osobností tak, aby odrážal rodovú rovnosť, alebo o zviditeľňovanie a podporu výpovednosti spomienok na zneužívanie – všetky tieto akty spomínania, veľké i malé, si vyžadujú vedomú kontrolu nad prostriedkami spomínania, každodennú investíciu mnemotechnickej práce a akumuláciu mnemotechnickej hodnoty, aby sa vytvoril dlhodobý a trvácny mnemotechnický kapitál v jeho rozmanitých podobách.“ (2019: 2, vlastný preklad)

Keď nadviažeme na túto koncepciu mnemonickej práce, môžeme tvrdiť, že autor-ky tohto tematického čísla sa venujú dvojakej intervencii: skúmajú procesy, okolnosti a formy pôsobenia rôznych mnemonicých aktérov a aktérok, ako sú umelkyne v Poľsku, disidentky v Československu, ľudoví tanečníci v Maďarsku či bojovníčky na Ukrajine. Zároveň prispievajú k mnemonickej práci a potenciálne prehodnocujú význam, ktorý tieto spomienky nadobúdajú vo verejnej a akademickej sfére.

V tomto zmysle dúfame, že cesta nášho tematického čísla sa nekončí jeho vydaním; naopak, chceme, aby začalo nový život medzi čitateľmi, vedkýňami, aktivistami a študentkami. Uvedomujeme si, že aj toto číslo vstupuje do akademickej sféry, ktorú štruktúrujú nerovné mocenské vzťahy medzi Východom a Západom – či globálnym Severom, Juhom a „perifériou“ –, do sféry, ktorá je poznačená koloniálnymi prejavmi, scientometriou a impakt faktormi, ako aj módnymi akademickými klišé. Ako akademicčky pôsobiace na Slovensku si dobre uvedomujeme, že otázky pamäti sú neoddeliteľné od otázok epistemickej autority. Aj preto dúfame, že toto číslo bude cenným príspevkom k rodovo zaťaženému prerozdeľovaniu mnemonicého kapitálu (Reading 2019). Že sa takéto rozdelenie mení, je zrejme z iniciatív inšpiratívnych aktérok v oblasti histórie a pamäti v stredovýchodnej Európe, ktoré pracujú v rámci výskumných projektov ako „Dejiny feministického politického myslenia a diskurzov o právach žien v stredovýchodnej Európe v rokoch 1929–2001“ pod vedením Zsófie Lóránd či „Expertky a produkcia feministického poznania v povojnovej stredovýchodnej Európe (1945–1989),“ vedený Anninou Gagyiovou a Nataliou Jarskou. Tieto nové archívy, preklady zdrojov a prehodnocovanie akademického kánonu prispievajú k novým formám pamäti a ich globálnej inštitucionalizácii.

Zároveň feministické aktivistky v stredovýchodnej Európe už desaťročia vykonávajú mnemonicú prácu na lokálnej úrovni, napríklad pri vytváraní projektov zameraných na objavovanie histórie žien (napr. Pamäť žien) alebo pri budovaní, spravovaní

a rozširovaní feministických knižníc a archívov. Táto práca je v súčasnosti ohrozená neliberálnymi politickými zásahmi, ako je to v prípade Knižnice Jiřiny Šiklovej, ktorú prevádzkuje organizácia Gender Studies v Prahe v Českej republike, alebo v prípade prvej a najväčšej feministickej knižnice na Slovensku, ktorú prevádzkuje organizácia ASPEKT v Bratislave. Aktuálne politické kroky potvrdzujú, že mnemonická práca aprehodnocovanie toho, čo vieme o našej spoločnosti a jej rodovom poriadku, stoja v centre záujmu nedemokratických politických projektov. V tomto kontexte je kľúčové pochopiť a prehodnotiť rôzne typy mnemonických iniciatív.

## **Jedna z mnohých možných interpretácií tematického čísla**

Typy príspevkov uverejnených v tomto špeciálnom čísle odrážajú vyššie opísanú ideovú dynamiku v rámci pamäťových štúdií. Ich cieľom je prehĺbiť a rozšíriť chápanie rodovo špecifických mnemotechnických postupov v stredovýchodnej Európe i mimo nej. Príspevky zároveň jasne prehodnocujú a reštrukturalizujú verejné a akademické mnemonické polia. Ako jeden z možných prístupov k tomuto tematickému číslu navrhujeme čítať príspevky v rámci štyroch tematických osí: 1. Epistemická nespravodlivosť a zápas o uznanie; 2. Rámce a priestory pamäti; 3. Nacionalizmus a kolonialita; 4. Postpamäť a časová dimenzia pamäti.

### **Epistemická nespravodlivosť a zápas o uznanie**

Jedným z hlavných koncepčných prepojení celého čísla je problematika epistemickej nespravodlivosti (Fricker 2007), ktorú chápeme ako štruktúrne popieranie historickej subjektivity určitých skupín a ich schopnosti prinášať a sprostredkovať poznanie. V kontexte rodovo podmienených spomienok táto nespravodlivosť nespočíva len vo vylúčení z archívov či historických naratívov, ale aj v spochybňovaní hodnoty konkrétnych foriem práce, svedectiev a skúseností.

Analýza Marty Edith Holečkovej o účasti žien v československom disidentskom hnutí okolo Charty 77 potvrdzuje, že ženy neboli v tomto intelektuálnom a politickom prostredí okrajovými aktérkami, ale zohrávali kľúčovú úlohu v jeho fungovaní ako organizátorky, prekladateľky, redaktorky, archivárky a tvorkyne neformálnych intelektuálnych priestorov. Napriek tomu sú ich príspevky v kánonickej pamäti disentu, ktorá uprednostňuje viditeľné autorstvo a verejné vodcovstvo, naďalej nedostatočne zastúpené. Domáce „salóny“ organizované ženami sa tu javia ako alternatívne epistemické priestory, v ktorých sa politický a intelektuálny život udržiaval mimo formálnych inštitúcií.

Podobnú logiku epistemického vylúčenia sledujeme aj v štúdií Ley Hensch o Koso-ve, kde povojnová kultúra spomínania vyzdvihuje postavu militarizovaného mužské-

ho bojovníka za slobodu, zatiaľ čo ženy vtlača do symbolických úloh matiek národa alebo pasívnych obetí. Rozsiahla účasť žien na budovaní národa sa tak síce nepopiera priamo a otvorene, ale je formulovaná spôsobom, ktorý historické aktérky zbavuje schopnosti politicky konať (*political agency*).

Mariya Shcherbyna a Tetiana Havlin prenášajú túto argumentačnú líniu do aktuálneho vojnového kontextu prostredníctvom analýzy naratívov bojovníčok v prebiehajúcej ruskej vojenskej agresii v Ukrajine. Využívajú koncept epistemickej nápravy (Fricke 2007), cez ktorý zdôrazňujú, ako môžu digitálne mnemonické praktiky aktívne rekonštruovať historickú subjektivitu žien v reálnom čase. Ani tu však nie sú uznanie a mnemonický kapitál automatické: musia sa vybudovať prostredníctvom naratívneho zápasu so zakorenenejším androcentrickým a imperiálnym režimom pamäti.

Akademické snahy zamerané na epistemicкую nápravu sú rekonštruované v recenzii Márie Mokrej na kompendium *Texts and Contexts from the History of Feminism and Women's Rights: East Central Europe, Second Half of the Twentieth Century*, ktoré zostavili Zsófia Lóránd, Adela Hincu, Jovana Mihajlović Trbovc a Katarzyna Stańczak-Wiślicz. Mokrą ponúka medzigeneračné čítanie tejto feministickej intervencie do kánonu politického myslenia, pričom obnovuje stratené idey a intelektuálne rámce a zároveň poskytuje pohľad na proces formovania postpamäti.

### **Rámce a prostredia pamäti: pamätníky, ulice, archívy a digitálne platformy**

Druhou kľúčovou osou tohto čísla sú podoby, rámce a architektúra pamäti (*architectures*, Bahloul 1996), ako aj rôzne prostredia (*ecologies*, Brown, Hoskins 2010, Hoskins 2011), prostredníctvom ktorých sa pamäť materializuje a šíri. Nejde o neutrálne „nosiče spomienok“, ale o aktívne systémy klasifikácie, vytvárania významu a jeho transformácie.

Esej Dafiny Nedelcheva, v ktorej analyzuje pamätník bulharsko-sovietskeho priateľstva vo Varne, ukazuje, že miesta pamäti fungujú ako pedagogické nástroje, ktoré formujú citové väzby k histórii. Pamätník nielen pripomína „oslobodenie“, ale aj autoritatívne učí vnímať geopolitickú hierarchiu ako prirodzenú a žiaducu. Prostredníctvom svojej mnohovýstavnej symbolickej štruktúry sa imperiálne, štátnosocialistické a nacionalistické významy hromadia a vytvárajú to, čo autorka opisuje ako palimpsestickú formáciu pamäti. Pamäť je tu reprezentovaná ako neustále reaktivovaný scenár, ktorý organizuje afektivitu, identitu a politickú subjektivitu.

Štúdia Ráhel Turai o po(pre)menovávaní ulíc v Budapešti rozširuje túto infraštruktúru perspektívu o spravovanie mestských priestorov. Názvy ulíc, ktoré pripomínajú socialistické aktérky, ako je Anna Koltói, sa stávajú miestami neustáleho ideologického vyjednávania. Ich opakované vymazávanie a čiastočné obnovovanie v rámci rôznych politických režimov odhaľujú, ako verejnú pamäť určujú administratívne postupy, ktoré

určité historické subjekt(k)y zviditeľňujú alebo zneviditeľňujú v závislosti od meniacej sa politickej logiky. Ulica sa v tomto zmysle stáva archívom, do ktorého sa ukladajú konkurenčné hodnotové režimy.

V eseji o ľudových tancoch v Maďarsku skúma Anisha Anantpurkar nejednoznačnú úlohu archívov. Na jednej strane sú etnografické filmy prezentované ako technológia, prostredníctvom ktorej sa konštruuje, stelesňuje a odovzdáva predstava o „ideálnej maďarskosti“. Zároveň však tieto filmy slúžia ako nástroje na spochybňovanie dominantných predstáv o autenticite spojenej s etnonacionalizmom, heteronormativitou a kultúrnou čistotou. Kreatívne kvírovanie archívnych filmov ponúka reinterpretáciu, ktorá podporuje konštrukciu alternatívnych identít, telesnú slobodu a rozvoj alternatívnej pamäti.

Digitálne ekosystémy prinášajú ďalšiu transformáciu. Ukrajinské digitálne platformy ako Incredible Women alebo Her War Story umožňujú nové formy participatívneho spomínania, ktoré obchádza tradičných inštitucionálnych strážcov. Tieto iniciatívy nielen uchovávajú svedectvá, ale prostredníctvom multimediálneho rozprávania tiež aktívne vytvárajú nové historické subjekty. Ako však ukazuje analýza digitálnej pamäti v Rumunsku od Monicy Ciobanu, samotná digitálna viditeľnosť nezaručuje emancipačné výsledky. Projekt Jurnalul Decretului odhaľuje, ako sa spomienky na násilie spojené s kriminalizáciou interrupcií v rámci štátnosocialistickej pronatalistickej politiky stávajú miestami ideologických sporov, ktoré sa využívajú tak na obhajobu reprodukčných práv, ako aj na konzervatívne, protirodové politické programy. Digitálna pamäť sa tak javí ako prostredie, v ktorom môže dochádzať k demokratizácii a zároveň k rozkladu demokratických princípov.

## Rodová perspektíva, nacionalizmus a kolonialita

Tretia nosná línia tohto tematického čísla spája rodovú perspektívu s nacionalizmom a kolonialitou moci. Niekoľko príspevkov poukazuje na to, že kolektívna pamäť je kľúčovým priestorom, v ktorom sa rodové hierarchie naturalizujú prostredníctvom nacionalistických a imperiálnych naratívov.

V Kosove je systematické vylúčenie žien z kolektívnej pamäti prepojené s militarizovaným nacionalizmom, ktorý do popredia stavia postavu mužského bojovníka ako primárne stelesnenie národa. V Bulharsku naratív „oslobodenia“ funguje prostredníctvom rodovo príznačných afektívnych trópov, ktoré geopolitickú hierarchiu vyjadrujú v pojmoch ochrany a závislosti. V oboch prípadoch možno rod čítať ako symbolický mechanizmus, prostredníctvom ktorého sa politická dominancia legitimizuje.

Vzťah medzi rodom, nacionalizmom a imperializmom skúmajú z postkoloniálnej a dekoloniálnej perspektívy tiež viaceré príspevky tematického čísla, najmä články o Ukrajine a Bulharsku. Pamäť sa tu vníma ako priestor interpretačnej suverenity: schopnosť rozprávať vlastnú históriu sa stáva kľúčovou súčasťou procesov dekoloni-

zácie. Postava „ženy vo vojne“, ako ju načrtáva analýza naratívov ukrajinských bojovníčok, sa javí ako dekoloniálny subjekt, ktorý narúša imperiálne aj nacionalistické rámce rodovo špecifického spomínania.

### **Postpamäť, medzigeneračné odovzdávanie a časová komplexnosť**

Zdôrazniť by sme chceli aj časový rozmer spomínania, najmä prostredníctvom konceptu postpamäti (Hirsh 2012). Medzigeneračné odovzdávanie traumy, ktoré v prípade Rumunska súvisí s prísnou reprodukčnou politikou v období štátneho socializmu, odhaľuje, ako je pamäť formovaná nielen afektívnym dedičstvom, ale aj súčasnými politickými zápasmi. Podobne príspevky z Poľska a Rumunska ukazujú, ako nasledujúce generácie oživujú a nanovo interpretujú skúsenosti z obdobia štátneho socializmu spôsobmi, ktoré sú často politicky sporné.

Medzigeneračné odovzdávanie pamäti a alternatívne praktiky spomínania nasvečuje esej Rity Müller o stretnutí lesbických žien v Mielne v roku 1988 a jeho neskoršom divadelnom stvárnení v predstavení *Lesbian Sunset*. Autorka skúma, ako kvírajiny prežívajú v mediovaných spomienkach, performancii a afektívnych väzbách, nie v tradičných archívoch. Spochybňuje tak predpoklad, že neviditeľnosť nutne znamená absenciu. Namiesto toho sprístupňuje pamäť ako dynamický ekosystém, v ktorom sa významy v priebehu času neustále oživujú. Esaj o Mielne odhaľuje, ako môžu kvírajiny prístupy v práci s pamäťou vytvárať nové formy historického vedomia a zároveň spochybňovať zaužívané protiklady medzi minulosťou a prítomnosťou, Východom a Západom či identitou a politikou.

Na časovú komplexnosť spomínania poukazuje aj Roman Džambazovič v recenzii knihy *Ako sme žili v rokoch normalizácie*. Sociologička Olga Gyárfášová v nej prináša rozhovory so ženami z bratislavskej nezávislej sféry v období neskorého štátneho socializmu v Československu. Pamäť sa tu stáva dialogickou, pričom autorka vedie aj paralelný rozhovor so svojím mladším ja, čím stiera hranice medzi subjektivitami minulosti a prítomnosti. Takáto reflexívna štruktúra zdôrazňuje pamäť nielen ako prenos, ale aj ako neustále sebavytváranie.

### **Podoby a ekosystém pamäti ako súčasť epistemického zápasu**

V týchto rôznorodých kontextoch sa vynára spoločný analytický prístup: pamäť nie je ani stabilným archívom, ani jednoduchým rozprávaním o minulosti. Je skôr formou práce, ktorú vykonávajú individuálne aj kolektívne aktérky v určitých materiálnych rámcoch. Táto práca sa uskutočňuje v kontexte vnútorných štruktúr i vzájomných vzťahov a interakcií, ktoré spoluurčujú epistemickú autoritu, politickú legitimitu a spoločenské uznanie. Rod tu funguje ako kľúčový organizačný princíp, ktorý určuje, kto sa môže stať historickým subjektom a za akých podmienok.

Tento pohľad nám umožňuje prekročiť binárny rámec spomínania a zabúdania. Príspevky ukazujú, že ženy a kvír osoby nie sú z pamäti jednoducho vylúčené; často sú do nej zahrnuté vo veľmi obmedzených formách (ako symbolické materstvo, postavenie obete alebo pomocná práca), ktoré obmedzujú ich agenciu. Naopak, nové formy viditeľnosti – najmä tie, ktoré umožňujú digitálne technológie alebo archivačné praktiky zdola – automaticky nerozbijú existujúce hierarchie uznania.

Pamäť sa totiž javí ako pole napätia medzi epistemickou nápravou a epistemickou reguláciou. Na jednej strane sa feministické a dekoloniálne praktiky snažia obnoviť subjektivitu žien a kvír osôb ako aktérok produkujúcich vedomosti. Na druhej strane nacionalistické, imperiálne a neliberálne rámce neustále pretvárajú krajinu pamäti spôsobmi, ktoré buď opätovne potvrdzujú zavedené hierarchie, alebo vytvárajú nové formy hierarchického spoločenského poriadku.

## **Rodová pamäť ako priestor politických možností: na záver**

Príspevky v tomto špeciálnom čísle dokazujú, že rod a pamäť sa prelínajú nielen na úrovni reprezentácie, ale aj na úrovni epistemických a politických štruktúr a ekosystémov. Toto číslo spája feministické štúdie o pamäti, postkoloniálnu a dekoloniálnu teóriu, epistemológie nespravodlivosti a analýzy digitálnej a priestorovej pamäti, čím ponúka komplexnú reflexiu o politike spomienok v stredovýchodnej Európe. Zároveň je výsledkom väčšinou neviditeľnej, viac ako rok trvajúcej mnemotechnickej práce a pozvánkou k ďalšej diskusii.

Hoci sa toto číslo venuje prevažne stredovýchodnej Európe, poskytuje aj príležitosť na nadviazanie globálnych súvislostí. Už nejaký čas vieme, že tento región nie je okrajovým prípadom, ale mimoriadne poučným priestorom pre pochopenie širších globálnych premien v tom, ako sa prelínajú pamäť, rod a moc.

Je zrejmé, že pamäť sa opäť presadzuje ako veľmi aktuálna a významná (hoci nestála) sféra politického života. V rámci takzvaného „globálneho Západu“ sa spory o pamätníky, učebné osnovy dejepisu, spomienky na vojnu a legitimitu konkurenčných historických naratívov stali ústrednou súčasťou politických konfliktov. Pamäť tak zostáva jednou z najspornejších oblastí súčasnej politiky, a to nielen z hľadiska toho, čo sa pamätá, ale aj z hľadiska toho, ako je samotné spomínanie organizované, autorizované a prežívané. Feministická vedecká literatúra už dlho poukazuje na to, že kolektívna pamäť nikdy nie je neutrálna: formujú ju rodové hierarchie viditeľnosti, autority a legitimacy. Príspevky zhromaždené v tomto špeciálnom čísle venovanom rodovým aspektom pamäti však naznačujú, že význam pamäti sa nevyčerpáva otázkami začlenenia či vynechania. V rôznych kontextoch stredovýchodnej a juhovýchodnej Európy sa pamäť javí ako pole epistemického zápasu, v ktorom sa vytvárajú, regulujú a transformujú historické subjekty.

Články v tomto čísle nepovažujú pamäť za úschovňu minulosti, ale skúmajú ju ako súbor charakteristických rámcov a priestorov – materiálnych, inštitucionálnych, digitálnych a afektívnych –, ktoré neustále reprodukujú a spochybňujú rodovo podmienený politický a kultúrny poriadok.

Táto architektúra a ekosystém určujú nielen to, na koho sa spomína, ale aj to, kto môže byť uznaný za nositeľku poznania, politického aktéra alebo legítimnú historickú subjektu. Formujú tiež spôsob, akým sa skúsenosti prenášajú v čase – od prežitej skúsenosti k medzigeneračnému odovzdávaniu, od súkromného svedectva k verejnému spomínaniu a od telesnej pamäti k digitálnemu šíreniu.

## Literatúra

- Allen, M. 2014. *The Labour of Memory: Memorial Culture and 7/7*. Basingstoke: Palgrave.
- Bahloul, J. 1996. *The Architecture of Memory: a Jewish-Muslim Household in Colonial Algeria, 1937–1962*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brown, S. D. & A. Hoskins. 2010. Terrorism in the New Memory Ecology: Mediating and Remembering the 2005 London Bombings. *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression* 2(2): 87–107.
- Çalıskan, D. 2019. Queer Postmemory. *European Journal of Women's Studies* 26 (3): 261–273.
- Çalıskan, D. 2023. Trans Theoretical Approaches to Memory and Relatedness: Potentials and Suggestions at the Intersections of Transgender Studies and Queer Studies. *Memory Studies* 16 (6): 1571–1585.
- Dragojlovic, A., C. L. Quinan. 2023. Queering Memory: Toward Re-membering Otherwise. *Memory Studies* 16 (1): 3–11.
- Fricke, M. 2007. *Epistemic Injustice: Power and the Ethics of Knowing*. Oxford: Oxford University Press.
- Gray, H., P. Martin, A. Reeves. 2026. The Global Politics of Memory: Feminist Perspectives on the Curation of Violence. *Journal of Gender Studies* 35 (3): 443–454.
- Hirsch, M. 2012. *The Generation of Post Memory: Writing and Visual Culture After the Holocaust*. New York: Columbia University Press.
- Hoskins, A. 2011. Anachronisms of Media, Anachronisms of Memory: From Collective Memory to a New Memory Ecology. In *On Media Memory: Collective Memory in a New Media Age*, edited by M. Neiger, O. Meyers & E. Zandberg. London: Palgrave Macmillan.
- Li, L. 2023. Curating “Comfort Women”: Historical Memory and Gender Politics in Contemporary China through the Liji Alley Museum. *Journal of Asian Studies* 82 (4): 570–593.
- O’Mahony, M. 2024. Curating Conflict-Related Sexual Violence: Museological Visibilities at the Imperial War Museum. *Memory Studies* 17 (6): 1302–1316.
- Pető, A. 2021. The Illiberal Memory Politics in Hungary. *Journal of Genocide Research* 24 (2): 241–249.

- Pető, A., A. Phoenix. 2019. 'Indelible Stains'? Introduction to Special Issue on Gender and Memory. *European Journal of Women's Studies* 26 (3): 245–248.
- Pető, A., B. Klacsmann. 2025. From Unremembered to Overremembered. Gender in the Holocaust Museums of Hungary and Slovakia. Curator: *The Museum Journal* 69 (2): 166–176.
- Reading, A. 2016. *Gender and Memory in the Global Age*. London: Palgrave Macmillan.
- Reading, A. 2019. The Female Memory Factory: How the Gendered Labour of Memory Creates Mnemonic Capital. *European Journal of Women's Studies* 26 (3): 293–312.
- Reading, A. 2021. Moving Hearts: How Mnemonic Labour (Trans)forms Mnemonic Capital. *Memory Studies* 14 (1): 95–111.
- Rosenfeld, G. D. 2021. The Rise of Illiberal Memory. *Memory Studies* 16 (4): 819–836.
- Scott, J. W. 1986. Gender: a Useful Category of Historical Analysis. *The American Historical Review* 91(5): 1053–1075, <https://doi.org/10.2307/1864376>.
- Zerilli, L. 2008. Feminist Theory and the Canon of Political Thought. Pp. 106–124 in Dryzek, J. S. – A. Phillips, B. Honig (ed.). *The Oxford Handbook of Political Theory*. Oxford: Oxford University Press.

© BY-NC Zuzana Maďarová, Agáta Šústová Drelová, 2026.

Zuzana Maďarová pôsobí na Fakulte sociálnych a ekonomických vied Univerzity Komenského v Bratislave a dlhodobo spolupracuje s feministickou organizáciou ASPEKT. Zameriava sa na otázky politickej subjektivity, kritickú reflexiu tzv. protirodovej politiky, ako aj na pamäť postsocialistickej transformácie, pričom nadväzuje na svoj výskum rodových aspektov Nežnej revolúcie. Je hlavnou riešiteľkou APVV projektu „Politika pamäti v čase polykrízy: Reflexia postsocialistickej transformácie Slovenska“ a vedie medzinárodný projekt „Motherhood in Transformation: a Hub for Critical Engagement in the Visegrad Countries“. ORCID: 0000-0001-7404-7192. Contact e-mail: zuzana.madarova@uniba.sk.

Agáta Šústová Drelová je historička so špecializáciou na súčasné dejiny náboženstva, rodu a nacionalizmu. Pôsobí ako výskumná pracovníčka v Historickom ústave Slovenskej akadémie vied v Bratislave a zároveň na Univerzite Eötvösa Loránda v Budapešti. Aktuálne sa tiež podieľa na riešení ERC projektu „HERESSEE – Dejiny feministického politického myslenia a diskurzov o právach žien v stredovýchodnej Európe, 1929 – 2001“ na Viedenskej univerzite. Je autorkou viacerých štúdií o náboženstve, národnej a rodovej identite, nacionalizme a prienikoch rodu a náboženstva v období neskorého socializmu a postsocializmu na Slovensku. Je tiež spoluautorkou týždenného historického podcastu *Dejiny denníka SME*. ORCID: 0000-0003-3593-4228. Contact e-mail: agata.drelova@gmail.com.